

1. Возний Т. М. Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською. – Львів: Вища школа, 1981.
2. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова: Морфеміка. Словотвір. Морфологія. – К.: Вища школа, 1999. – 207 с.
3. Грещук В. В. Поняття словотвірної парадигми в сучасній дериватології // Мовознавство. – 1985. – № 1. – С. 21–27.
4. Клименко Н. Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови. – К.: Наук. думка, 1973.
5. Ковалик І. Вчення про словотвір. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1958. – 78 с.
6. Ковалик І. Вчення про словотвір. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1961. – 83 с.
7. Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника: Автореф. дис... канд. філол. наук. 10.02.01. – Київ, 2002. – 33 с.
8. Плющ М. Я. Словотворення та вивчення його в школі. – К.: Рад школа, 1969. – 132 с.
9. Сигорский В. П. Математический аппарат инженера. – К.: Техніка, 1977. – 766 с.
10. Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1979. – 406 с.

УДК 811.161.2'36С.

С. А. БРОНІКОВА. Функція вимірності функціонально-семантичного поля квантитативності в сучасній українській мові

У статті досліджено засоби вираження функції вимірності функціонально-семантичного поля квантитативності у сучасній українській мові. На матеріалі текстів правових документів розглянуто взаємодію даної функції з іншими функціями названого поля.

The article focuses on the investigation of the expressive means of the function of measurability of the functional-semantic field of quantity in the modern Ukrainian language. The interaction between the given function and other functions of the functional-semantic field of quantity has been studied on the basis of legal documents.

Функцію вимірності досі окремо не виділяли, хоч і розглядали відповідні конструкції у межах нумеральності, називаючи їх дименціональними, мезуральними (мезуративами) [7:44–45], параметричними [9:220–256], меронімами [6:79] чи “совокупительными” [8:13] або ж розглядали лише як одну з лексико-семантичних груп квантитативної лексики [5:5]. Справді, субполе нерахованості перетинається з субполем рахованості, це насамперед стосується функціонально-семантичної категорії (далі ФСК) числа з явищами категорійної дефектності на зразок форм *pluralia tantum* і *singularia tantum*. Ці форми мають тільки або множину або однину, тобто входять до ФСК числа, однак семантично вони є порожніми, а отже, належать до субполя нерахованості. Тому функцію вимірності (інша синонімічна назва “мезуральність”) можна описати як функцію функціонально-семантичного поля (далі ФСП) квантитативності, що вказує на кількісні характеристики назв фізичних об’єктів чи явищ, яким не притаманна безпосередня рахованість.

Щоправда, слід розрізняти невластиве мезуральність, коли нумератив або сингулятив сполучається з іменником на позначення одиниці виміру без указівки на об’єкт виміру (об’єкт виміру передбачено тільки контекстуально, але не синтаксично), напр.: *АЗС обов’язково укомплектовуються зразковими мірниками місткістю 2 і 5 літрів* (Про затвердження Правил роздрібної торгівлі нафтопродуктами (20.12.97)) і випадки, коли у висловленні йдеться про конкретні параметричні характеристики нерахованого об’єкта: *Хворому необхідна інтенсивна інфузійна терапія: 2 і більше літрів розчину Рінгер-Лока в сполученні з реополіглюкіном* (Про вдосконалення профілактики, діагностики та лікування правця (05.08.99)). А за відсутності такого матеріально вираженого об’єкта, він передбачається не тільки контекстуально, а й синтаксично: (Водій до заправника на АЗС) *Мені 25 літрів* (бензину). Останні випадки віднесемо до власне мезуральності (функції вимірності), і саме вони розглядатимуться як складники субполя нерахованості.

Дехто з учених зараховує мезуративи до етнографічних реалій, тобто слів, яким експліцитно притаманна національна, культурна, історична своєрідність [4:63], тому вони займають особливе місце не тільки в науковій та офіційно-діловій, а й у художній літературі. Історію мезуративів в українській мові розглядав В. О. Винник [3].

Засоби вираження функції вимірності зводяться до основної синтаксичної конструкції $N + S_{mes} + S_{uncount}$; де N – нумератив або сингулятив, S_{mes} – іменник із значенням одиниці виміру (мезуратив), $S_{uncount}$ – іменник на позначення нерахованої назви в родовому відмінку. Отже, зрозуміло, що функція вимі-

рності реалізується на перетині підзон нумеральності, сингулярності, невизначеної кількості із субполем нерахованості.

Розглянемо детальніше всі три складники вищевказаної синтаксичної конструкції.

Складник N. Цю позицію займають:

1) нумеративи, які в такому разі вказують не на кількість об'єктів (явищ), а їх числові параметри: *три кілограми масла, дві тонни олії, десять літрів молока, дванадцять гектарів землі, п'ятдесят сім днів канікулів* і т. д.; сюди ж – *півлітра води, дві третіх тонни гравію* і т. ін.

2) сингулятив: *один літр спирту, один кілограм вершків, один кубометр дров*; або без лексичного, експліцитного вираження: *літр спирту, кілограм вершків, кубометр дров*;

3) мультиплікатив: *багато галонів бензину, кілька акрів землі, чимало тонн піску, тисячі літрів гасу* і т. д.

4) паукаль: *мало кубометрів дров, небагато гектарів суші* і т. ін.

Слід вказати, що мультиплікативи й паукалі частіше вживаються безпосередньо з лексемою нерахованості: *багато піску, чимало дров, мало вугілля, небагато снігу* і т. д.

Складник S_{mes} . Дану позицію займають далеко не всі слова зі значенням одиниць виміру. Так, їм не здатні займати слова на позначення одиниць виміру температури, потужності, напруги, гучності, частоти і т. ін. У цьому беруть участь насамперед слова для позначення одиниць виміру ваги (*міліграм, грам, фунт, кілограм, пуд, тонна* та ін.), об'єму (*літр, галон, кубометр* та ін.), площі (*акр, гектар, квадратний метр* та ін.). Деякі одиниці виміру сполучаються з нерахованими назвами обмежено. Це стосується темпоративів (*двадцять днів канікулів*), лінійних одиниць виміру (*Треба проїхати 20 км дюн*).

Складник $S_{uncount}$. Ядерний складник, для якого власне складники $N+S_{mes}$ є параметричними. Позицію цього складника займають лексеми з семою нерахованості. Формально такі слова належать або до *pluralia tantum* або до *singularia tantum*, тобто не мають опозицій за граматичною категорією числа. Однак далеко не всі лексико-семантичні групи вищевказаних іменників можуть виражати функцію вимірності. З-поміж іменників *singularia tantum* у конструкціях вимірності виступають насамперед іменники з речовинним значенням: (*вода, гіпс, олія, кава, пшениця, спирт, кисень, папір, пісок, цемент* і т. д.). Лише в деяких випадках виступають іменники з власне абстрактним значенням: *їзда, ходьба, плавба* тощо (віддієслівні утворення на по-

значення руху), напр.: *До моїх батьків 3 години їзди автомобілем; Туди сто метрів ходьби*.

Ту саму картину спостерігаємо і серед іменників *pluralia tantum*. Функцію вимірності виражають насамперед іменники з речовинним значенням: *вершки, висівки, вишкварки, дріжджі, помії* та ін. Сюди ж можна віднести і будматеріали, лісопиломатеріали, нафтопродукти тощо: *три кілограми вершків, п'ять кілограмів меду, десять кубометрів лісопиломатеріалів* і т. ін.

Досить поширеними в конструкціях вимірності є також іменники-локативи: *апартаменти, катакомби, нетрі, дюни, піски, сніги* та ін., напр.: *160 м² апартаментів, 20 км дюн, 170 га пісків*.

У ролі ядерного складника трапляються деякі слова, переважно віддієслівні зі значенням руху: *перегони, скачки, хлібопоставки, канікули*; *десять днів перегонів, два роки зарубіжних хлібопоставок, двісті кілометрів скачок, два тижні канікулів* тощо.

Внаслідок переносного вживання параметричних властивостей можуть набувати також слова інших лексико-семантичних груп: *п'ять кілометрів страху, дві години веселощів* тощо.

У ролі S_{mes} можуть виступати також неспецифічні одиниці виміру з виразно мезуральною семантикою, що інколи позначають терміном “дозифікатори” [1:29]. Як правило, це назви упаковки, місткостей речовин: *банка, коробка, плитка, склянка, кухоль, пляшка, сувій, котушка, упаковка, вагон, цистерна, машина, жменя, ложка, чашка, кишеня, головка* і т. ін.: *десять банок вершків, п'ять палок ковбаси, одна пачка чаю, кілька лантухів борошна, склянка води, вісімнадцять вагонів пшениці, тридцять цистерн бензину, пару головок сиру* і т. д.

Своєрідним варіантом функції вимірності є функція нерахованої вимірної сукупності. Вона виражається тією ж синтаксичною конструкцією $N+S_{mes}+S_{uncount}$, однак останній складник ($S_{uncount}$) виражається іменниками *pluralia tantum*, що вказують на певну сукупність, яка піддається виміру, а не рахунку. Йдеться про утворення типу *тридцять гривень аліментів, п'ятсот квадратних кілометрів джунглів, три кубометри дров, дві пачки пластівців, сім пакетів солодоців, одна коробка макаронів* і т. ін. Переважна більшість таких утворень вживаються в розмовному мовленні, і лише деякі з них притаманні текстам правових документів [10] (далі ТПД): *три кубометри дров, одна коробка макаронів* тощо.

Оскільки функція вимірності реалізується на перетині підзон нумеральності, сингулярності, невизначеної кількості із субполем нерахованості, то, природно,

найбільші взаємодії функції вимірності відбуваються саме з функціями указаних зон, підзон та субполів. Позицію N в загальній синтаксичній конструкції $N + S_{mes} + S_{uncount}$ може займати будь-який нумератив, сингулятив, мультиплікатив чи паукаль (в ТПД двох останніх практично не зафіксовано), його вибір не диктується типом реалізації $S_{uncount}$, тому в даному разі може йтися про опосередкований комплетивний зв'язок, бо розглядувана позиція є обов'язковою.

Односпрямований тип взаємодії притаманний функції вимірності і субполю нерахованості: $S_{uncount}$ може визначати S_{mes} кількох видів. Якщо позицію іменника зі значенням нерахованості займають іменники на позначення рідких або сипучих матеріалів, то у позиції S_{mes} можуть виступати або назви одиниць виміру ваги, або назви одиниць виміру об'єму.

У ТПД в ролі складника S_{mes} зі значенням одиниць виміру ваги найчастіше вживаються слова *тонна* – 1677 фіксацій, *кілограм* – 251, напр.: *Обрахування кількості сільськогосподарської продукції з одного гектара сільськогосподарських угідь, що має поставлятися в рахунок фіксованого сільськогосподарського податку, здійснюється виходячи з еквіваленту – однієї тонни пшениці м'якої третього класу* (Про фіксований сільськогосподарський податок (17.12.98)); *Держмитслужбі здійснити митне оформлення 318 тонн дизельного пального* (Про митне оформлення дизельного пального (01.03.97)); *Установити ставку специфічного ввізного мита на бензини моторні сумішеві ... у розмірі 40 євро за 1000 кілограмів*. (Про організацію виробництва бензинів моторних сумішевих (22.06.99)). Порівняно рідко вживаються назви одиниць ваги *грам* – 33 та *міліграм* – 7, напр.: *Чай грамів – 3,2 (у списку)* (Про норми харчування та часткову компенсацію вартості продуктів для осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (21.05.92)); *У районі Дніпродзержинська, Дніпропетровська та Запоріжжя річка перетвориться в стічну каналу з вмістом органічних сполук до 20–30 міліграмів на літр* (Про Національну програму екологічного оздоровлення басейну Дніпра... (27.02.97)).

Якщо позицію іменника зі значенням нерахованості займають іменники на позначення цільної твердої маси, то у позиції S_{mes} виступають тільки назви одиниць виміру ваги, напр.: *Дітям до 3 років призначають з розрахунку 1 частина таблетки на 1 кілограм маси тіла 2 рази на день* (Про державну реєстрацію лікарських засобів (08.06.2000)); *Заготівля лому і відходів дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння: Золото грамів – 2400* (Про державне замовлення на закупівлю товарів, виконання робіт, надання послуг для державних потреб на 1999 рік (29.04.99)).

Рідше виступають у позиції S_{mes} слова на позначення одиниць площі: *гектар* – 139, *квадратний метр* – 34. Позицію $S_{uncount}$ займають іменники, що вказують на ділянки водойм, лісів, парків, землі, посівів, адміністративного районування, на площу приміщень, напр.: *Площа території округу – 1030,5 квадратних кілометра* (Про Положення про санітарну охорону Скадовської медичної зони в межах Скадовського району (18.05.98)); *Установити площу земель національного природного парку "Святі Гори" 40589 гектарів* (Про створення національного природного парку "Святі Гори" (13.02.97)); *Через високий рівень забруднення з користування вилучено 180 тис. гектарів ріллі і 157 тис. гектарів лісів* (Про Основні напрями соціальної політики на 1997–2000 роки (18.10.97)). Зрідка траплялися і назви одиниць площі, виражені іменниками *квадратний кілометр* – 9, *квадратний дециметр* – 3 та *квадратний сантиметр* – 3, при цьому, звичайно, з останніми двома одиницями виміру площі вживалися іменники на позначення назв гласких об'єктів, які займають незначну площу, напр.: *До великих належать річки, які розташовані у кількох географічних зонах і мають площу водозбору понад 50 тис. квадратних кілометрів* (Водний кодекс); *0,1 відсотка неоподаткованого мінімуму доходів громадян щомісяця за один квадратний сантиметр рекламного носія* (Про місцеві податки і збори (25.05.99)); *Шкіра 250 квадратних дециметрів* (у перелікові) (Про затвердження Положення про мисливське господарство та порядок здійснення полювання (20.07.96)).

Назви одиниць виміру об'єму виступають з назвами рідких речовин набагато рідше, головним чином тоді, коли передбачається розливання їх у стандартні місткості, або коли набагато легше виміряти об'єм рідини, ніж її вагу. Як назви одиниць об'єму, у ТПД найчастіше виступає іменник *літр* – 91 фіксація, рідше *декалітр* – 22, *мілілітр* – 22, *кубометр* – 12, *галон* – 2, напр.: *Ввезення алкогольних напоїв у автомобільних та залізничних цистернах, а також у баках, бачках та інших ємностях місткістю більше 5 літрів з метою реалізації або обміну на території України здійснюється без обклеювання їх марками акцизного збору* (Про акцизний збір на алкогольні напої та тютюнові вироби (15.09.95)); *На загальні господарсько-побутові потреби витрачається 3,9 куб. кілометра води на рік (або 311 літрів за добу на одного міського жителя)* (Про Концепцію розвитку водного господарства України (14.01.2000)); *Кількість отриманого спирту, на яку видано податковий вексель, тис. декалітрів* – напис у графі таблиці (Про затвердження Порядку видачі та погашення податкових векселів, ...у

разі отримання спирту етилового ... (27.02.99)); *Підприємства громадського харчування повинні мати преїскуранти цін на алкогольні напої, де зазначаються назва напою, ціна за 50 та 100 мілілітрів напою* (Про затвердження Правил роздрібної торгівлі алкогольними напоями (30.07.96)).

Неспецифічною назвою одиниці вимірювання об'єму виступає іменник *крапля*, що зафіксований винятково в контекстах, пов'язаних із дозуванням рідких медичних препаратів (52 слововживання), напр.: *Інструкція для медичного застосування препарату: Кралонін... По 10–20 крапель тричі на день, в гострих випадках – по 10 крапель через кожні 15 хвилин протягом 2 годин, але не більше 120 крапель на добу* (Про державну реєстрацію лікарських засобів (08.06.2000)). *Внутрішньовенно вводять повільно (40–60 крапель препарату за 1 хвилину)... 1 раз в день* (Про затвердження рішення Ліцензійної комісії МОЗ України (04.05.2000)).

У категорійній ситуації (далі КС) на перетині мезуральної функції з функціями субполя рахованості вживаються назви конкретних предметів, що виконують роль неспецифічних одиниць виміру, напр.: *банка, коробка, пакунок, пачка, плитка, відро* і т. ін. Вживання їх зумовлене формою пакування продуктів, що є нерахованими об'єктами. У ТПД такі мезуроїди трапляються порівняно нечасто: *банка* – 73 випадки, *пачка* – 31, *мішок* – 12, *пляшка* – 11, *відро* – 8, *коробка* – 6, *упаковка* – 6, *плитка* – 5, *флакон* – 4 і т. д. Слід указати на майже 100-відсоткове вживання вимірних конструкцій з мезуроїдами винятково у списковій (часто табличній) формі подання документів, що дозволяє нам зробити висновок про синтаксичну зумовленість їх функціонування перелічувальними конструкціями, напр.: *Продукти харчування – 2000 банок* (Щодо митного оформлення вантажів гуманітарної допомоги (12.12.97)); *Милочі засоби (мило, пральний порошок) коробок 306* (Про надання гуманітарної допомоги населенню Турецької Республіки (01.10.99)); *Жовч медична, тис. пляшок – 50; холензим, тис. флаконів – 150* (Про розвиток медичної, ветеринарної та мікробіологічної промисловості... (08.10.92)); *Миючі засоби – 10 відер, крупчасте борошно – 29 мішків* (На виконання доручення Кабінету Міністрів України від 27.05.98 N 10279/98 (29.05.98)).

Окремо слід зауважити про функцію мезуроїда *ящик* – 50 випадків. На відміну від вищевказаних, він уживається переважно як упаковка для рахованих предметів, що самі виступають у функції вимірності: *100 тисяч ящиків сірників, 3000 ящиків коньяку* і т. д. Виходить, що *ящик* уживається у вторинній функції вимірності: сірники пакують у коробки, а коробки в ящики, коньяк розливають у пляшки, а пляшки пакують у ящики і т. д. У такій

самій функції зрідка вживається і лексема *коробка*. В даному випадку функція вимірності взаємодіє з субполем рахованості. У такій же функції могла б уживатися також і лексема *контейнер*, що дуже часто фіксується в ТПД лише у власне об'єктній функції.

Що наведені слова-мезуроїди виконують саме функцію вимірності, вказують випадки вживання так званих умовних банок, ящиків тощо, напр.: *Міністерству економіки разом з Державним комітетом по матеріальних резервах виділити з державного резерву ... консерви м'ясні – 200 тис. умовних банок* (Про надання гуманітарної допомоги Республіці Куба (27.11.96)). Щоправда, такі випадки в ТПД трапляються рідко.

Зробимо зауваження щодо функціонування у ТПД мезуроїда *кипа* (5 фіксацій). Замість цього явного русизму слід, безперечно, вживати власне українські відповідники *пака*, а стосовно паперів, книжок і т. д. – *стіс*.

Особливістю ТПД є поряд із основною синтаксичною конструкцією $N+S_{mes}+S_{uncount}$ широке вживання також конструкцій $S_{uncount}+N+S_{mes}$. Це характерно для переліків, таблиць тощо, які часто трапляються в ТПД: *сік – 5 літрів, цукор – 2 кілограми, вершки – 50 банок* і т. д. Менш поширеною є конструкція $S_{uncount}+S_{mes}+N$, притаманна майже винятково табличному поданню тексту: *сік\літрів\л'ять; гречка\кілограмів\11* і т. д.

Рахункові слова для ліку худоби та предметів *голова, штука* можуть виступати й у функції власне вимірності, співвідносячись із нерахованими поняттями. Так, за “Словником української мови” [11] (далі СУМ) *голова* засвідчено тільки у значенні “продукт харчування у вигляді кулі, конуса і т. ін.”. А в “Великому тлумачному словнику української мови” [2:188] згадується і про його вимірну функцію (одиниця ліку худоби). У ТПД засвідчено 2 випадки з вимірною функцією похідної лексеми *головка*: *Сиру твердого – 20 головок* (Про затвердження Правил продажу продовольчих товарів (17.01.95)). На жаль, у СУМ цього значення не подають. Подібна ситуація також із лексемою *штука*, що вживається насамперед для ліку рахованих предметів. Проте в розмовно-побутовому мовленні можливі і випадки її вторинного вимірного вживання на зразок *трилітрових банок – 5 штук*. У ТПД таких випадків не засвідчено.

Отже, функції вимірності і субполлю нерахованості притаманний односпрямований тип взаємодії: якщо позицію іменника зі значенням нерахованості займають іменники на позначення рідких або сипучих матеріалів, то у позиції мезуратива можуть виступати або назви одиниць виміру ваги, або назви одиниць виміру об'єму; якщо таку позицію займають іменники на позначен-

на цільної твердої маси, то у мезуративній позиції виступають тільки назви одиниць виміру ваги.

У КС на перетині мезуральної функції з функціями субполя рахованості вживаються назви конкретних предметів, що виконують роль неспецифічних одиниць виміру. Мезуроїди зафіксовано майже винятково у списковій (як правило, табличній) формі подання документів.

1. Букреева Е. И. Выражение категории единичности в сфере неисчисляемых имен существительных в современном английском языке // Романские и германские языки: Функциональный и лингвометодический аспекты описания: Сборник научных трудов. – К., 1985.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2001.
3. Винник В. О. Назви одиниць виміру і ваги в українській мові. – К., 1966.
4. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М., 1986.
5. Дмитрук В. І. Квантитативні слова в сучасній українській мові: Автореф. дис... канд. філол. наук. 10.02.01. – Кіровоград, 1998.
6. Жаботинская С. А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных (на материале современного английского языка). – М., 1992.
7. Категория количества в современных европейских языках. – К., 1990.
8. Кашина Д. А. Функционально-семантическое поле количества (На материале современного немецкого языка): Автореф. дисс... канд. филол. наук. 10.02.04 – М., 1979.
9. Кононенко И. С., Першина Е. Л. Синтез параметрических конструкций // Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах. – М., 1987.
10. Нормативні акти України: Комп'ютерна правова система: ЗАТ Інформтехнологія, 2000. – Вип. 5.
11. Словник української мови: в 11-ти т. – К., 1970–1980.